

Л. Л. Залізник, О. І. Нездолій

ДОСЛІДЖЕННЯ СТОЯНКИ КОРОБЧИНЕ-КУРГАН

Влітку 2016 р. відбувся сьомий польовий сезон досліджень мустьєрської стоянки Коробчине-курган, які проводить Археологічна експедиція НаУКМА (нач. Л. Л. Залізник).

Пам'ятка знаходиться в басейні р. Велика Вись на найвищій ділянці плато, за 10 км на захід від м. Новомиргород.

Накопичений у ході щорічних поверхневих зборів підйомний матеріал із південно-західної частини стоянки демонстрував риси техніко-типологічної подібності до знахідок з основного розкопу. Тому з метою виявлення культурного шару та встановлення стратиграфії нашарувань на цій ділянці пам'ятки було проведено дослідження шурфуванням.

У місцях найбільшої концентрації підйомного матеріалу закладено два шурфи, розмірами 2×1 м. Нашарування розбиралися умовними горизонтами по 20 см.

Виявлена стратиграфія відкладів в обох шурфах була подібною до нашарувань в основному розкопі. Згори залягав шар чорного гумусу, який на рівні 0,4–0,5 м підстилав голоценовий ґрунт сірого кольору. Культурний горизонт, що містив архаїчні артефакти знаходився в межах бурого витачівського шару, який залягав на глибині близько 1,1–1,6 м. Нижче знаходився удайський лес. Геологічні горизонти пронизані кротовинами, що зумовило незначне розсіювання культурного шару по вертикалі.

Шурф 9 розташований за 70 м від краю основного розкопу. Архаїчний комплекс знахідок із шурфу нараховує 276 виробів, серед них 69 мають сліди вторинної обробки.

Нуклеуси представлені одноплощинними (4 од.) та двоплощинними полюсними (3 од.) ядрищами підпаралельного розщеплення. Ударні площини нуклеусів оформлені сколами, у двох випадках наявні сліди підправки. Два ядрища мають сплюснені робочі поверхні, у решти слабко випуклий профіль. Поперечна випуклість поверхні розщеплення підтримувалася за допомогою повздовжніх крайових сколів з ударної площини та поперечних підправок із бокових сторін. Серед двоплощинних полюсних нуклеусів зустрічного зняття у двох ядрищ ударні площини оформлені кількома сколами, в одного — підправлені. Робочі поверхні нуклеусів сплюснені та слабко випуклі. Наявні спеціальні бокові підправки.

Наймасовішу групу знахідок становлять відщепи та їхні уламки (110 од.) Серед цілих

відщепів без вторинної обробки (33 од.) питому вагу мають відщепи з біповздовжнім та субпаралельним ограненням дорсальної поверхні. Найпоширеніша форма сколів — овалоподібна, середні розміри відщепів становлять $33,9 \times 30,8 \times 11,1$ мм. Індекс фасетування (IF) серед відщепів із цілими ударними площадками складає 40,9, вузький індекс фасетажу (IF_{st}) — 11,3. Середній показник кута сколювання зі сторони черевця становить 117° , від спинки — 78° . При підготовці ударних площадок відмічене застосування прийому зняття карнизу, менше використовувалися редукція зони удару, зворотна редукція та ізолювання поверхні сколювання.

Серед артефактів виявлено 28 пластинчастих сколів та їхніх уламків (10,1 % від усіх знахідок архаїчного комплексу). Серед цілих знахідок без слідів вторинної обробки (9 од.) переважають двоскатні з прямим профілем та субпаралельним ограненням спинки виробу, які мають гладкі та двогранні ударні площадки. Середні параметри пластинчастих заготовок: $45,6 \times 22,8 \times 8,2$ мм.

До категорії знарядь належать три прості повздовжні випуклі скребла. Одне з них вироблене на напівпервинному відщепі (рис. 1: 9) з фрагментованою дистальною частиною і має оброблену вентральною ретушню протилежну повздовжню сторону. Конвергентне скребло представлене дистальним фрагментом напівпервинного сколу (рис. 1: 7). Скребла оброблені крутою лусковою східчастою ретушню.

Обушкові ножі представлені виробами із природним (3 од.) та штучним (1 од.) обушком. В останнього акомодативна ділянка розташована на широкій грані попереднього розщеплення. Один ніж із природним обушком виготовлений на первинному відщепі, а в двох інших — жовнева кірка вкриває лише акомодативну частину поверхні виробів. Усі обушкові ділянки мають сліди підправок фасетажем. Робочі леза знарядь оброблені пласкою/напівкрутою альтернативною та двосторонньою ретушню.

Атипове вістря виготовлене на пластинчастому сколі (рис. 1: 5). Робоча ділянка розташована асиметрично осі заготовки та оброблена високим вертикальним фасетажем.

Для зубчастих виробів (3 од.) колекції характерна наявність на робочих лезах широкіх і глибоких фасеток, що формують зубчастий край знарядь.

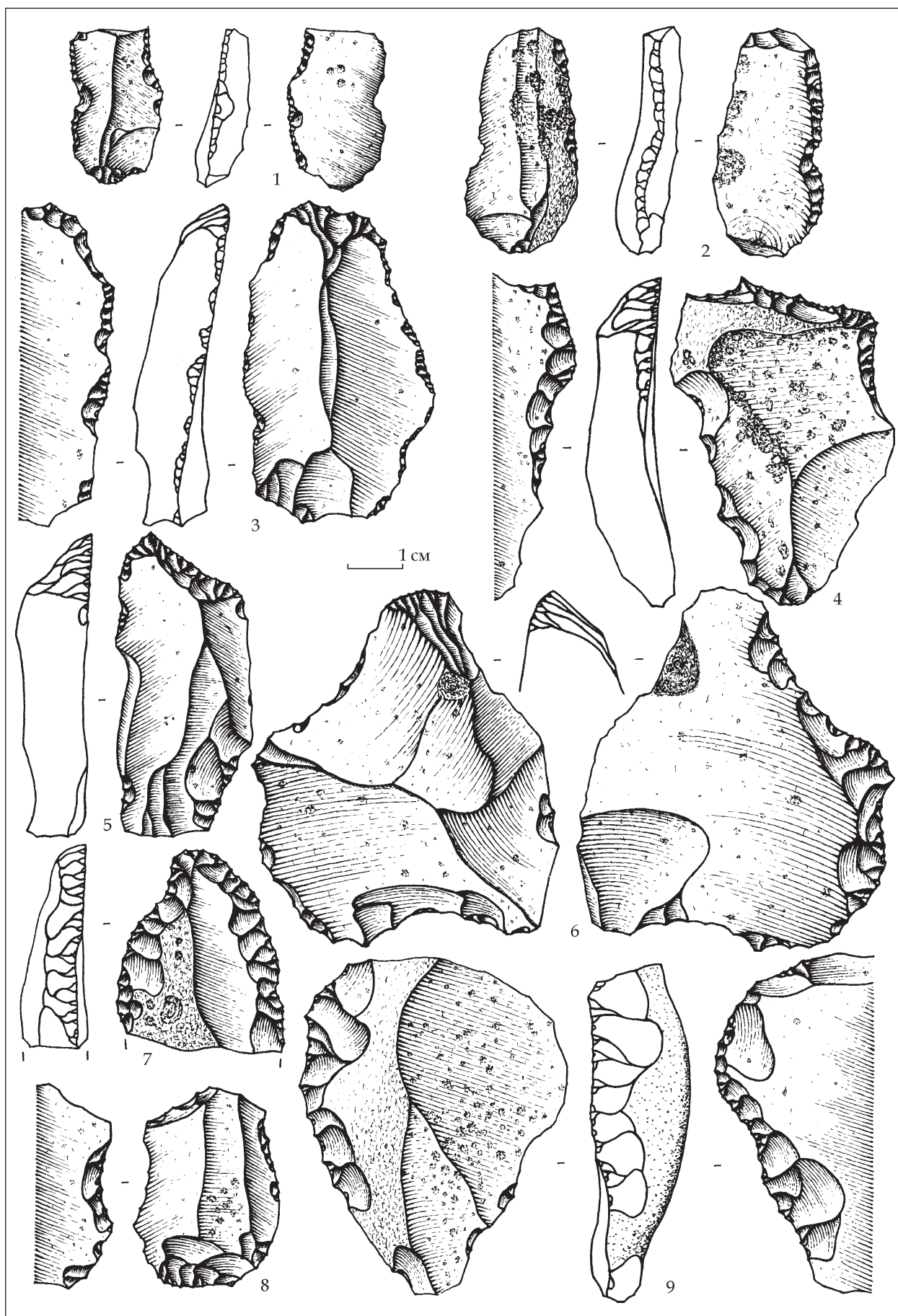

Рис. 1. Коробчине-курган 2016 р., шурф 9, знаряддя

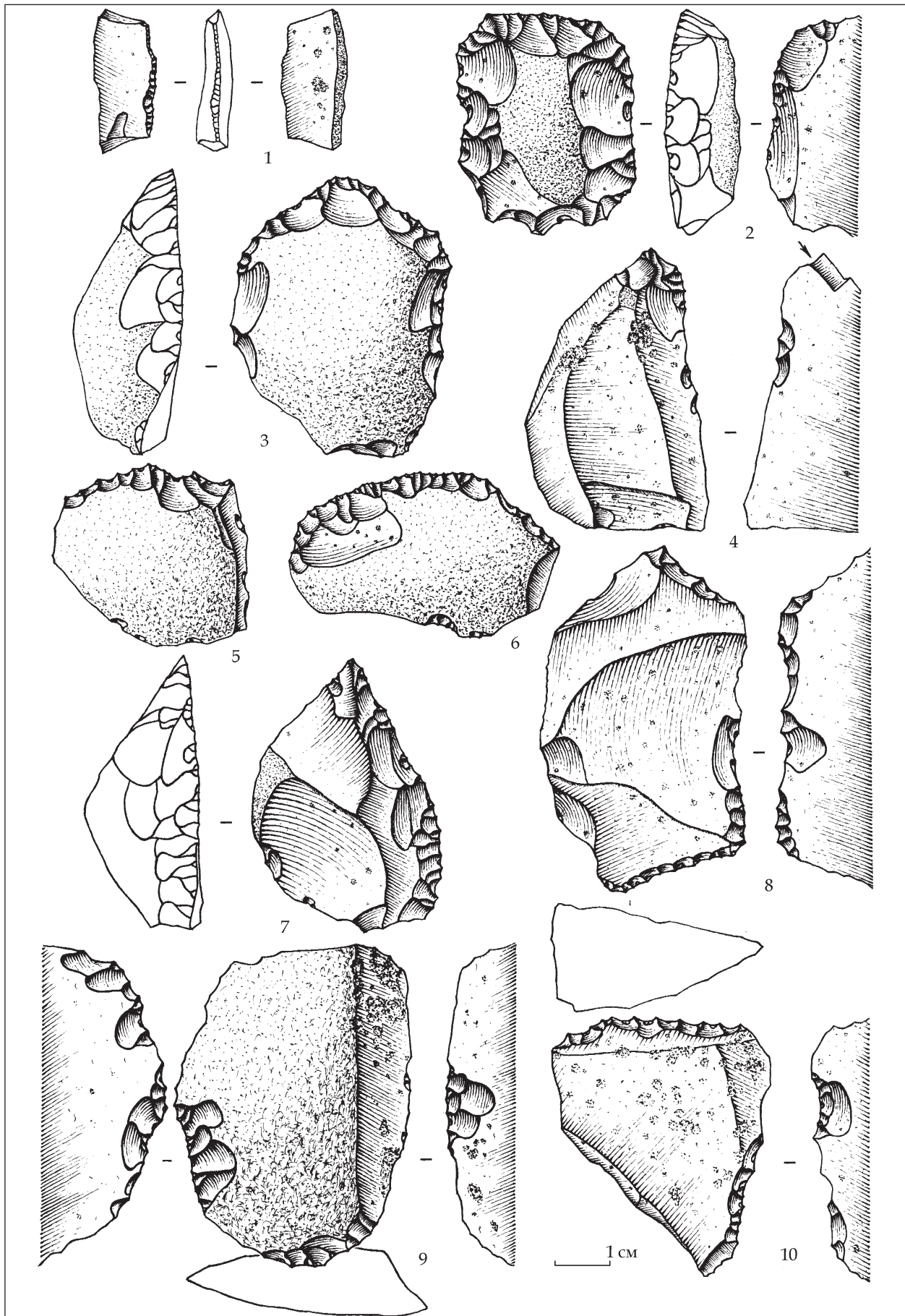

Рис. 2. Коробчине-курган 2016 р., шурф 10, знаряддя

Ретушовані виїмки скобелів (4 од.) виготовлені як на краях пластинчастих заготовок (рис. 1: 8), так і на повздовжніх сторонах відщепів.

Кінцеві атипові скребачки (3 од.) виконані на видовжених сколах (рис. 1: 3, 4) та первинному відщепі. Для всіх виробів характерні окремі зубчасті елементи на робочих лезах знарядь. Два артефакти мають вентральну ретуш на повздовжній стороні.

Серед знахідок виявлена скребачка високої форми з носиком (рис. 1: 6), виготовлена на масивному відщепі. Знаряддя має сліди утинання базальної частини, одна з повздовжніх сторін вкрита пласкою лусковою ретушю з боку черевця.

Різець виготовлений на уламку відщепу, різцевий скол знятий з підправленої площадки фрагментованої грані.

Виявлені пластинчасті сколи з крайовою ретушю (рис. 1: 1, 2).

Наявні тронковані сколи (3 од.) та відщепи з вентральним потоншенням (13 од.).

Шурф 10 було розташовано за 60 м від краю основного розкопу й за 35 м від шурфу 9. Архаїчна колекція матеріалів із цього шурфу нараховує 244 знахідки, з яких 51 крем'яний виріб має сліди вторинної обробки.

У комплексі виявлено два нуклеуси з підпаралельною системою сколювання заготовок. Один представлений одноплощинним ядрищем зі слабко випуклою робочою поверхнею. Ударна площа оформлена кількома негативами широких фасеток. Одна з бокових сторін має сліди підправки поверхні сколювання.

Інший нуклеус представлений двоплощинним полюсним варіантом зустрічного сколювання, у якого одна з бічних сторін була використана в якості ударної площини для оформлення другої робочої поверхні на тильній стороні. Обидві поверхні сколювання мають слабко випуклий поперечний профіль. У центральній частині тильної сторони нуклеуса присутні сліди забитості поверхні, які перекривають фасетки розщеплення, що дозволяє припускати можливість використання утилізованого ядрища в якості відбійника.

Знайдено три невеликі за розмірами пальчасті фрагменти конкрецій, два з яких мали сліди несистемної оббивки.

Серед відщепів та їхніх уламків (106 од.) виявлені 22 цілі сколи без вторинної обробки. Для них характерна овалоподібна форма й субпаралельне та біповздовжнє обмеження спинки. Середні значення розмірів сколів $34,4 \times 30,3 \times 9,5$ мм. Індекс фасетування (IF) для відщепів із цілими ударними площадками становить 38,7, індекс вузький (IF_{st}) — 9,6. Середнє значення кута сколювання ударної

площини зі сторони черевця складає 118° , від спинки — 79° .

З-поміж прийомів підготовки ударних площадок застосовувалося зняття карнизу, відмічена редукція зони удару та зворотна редукція.

Серед 35 пластинчастих сколів та їхніх уламків (14,3 % від комплексу) наявні 5 цілих знахідок без слідів вторинної обробки. Ці вироби мають гладкі й двогранні ударні площадки, прямий профіль та двоскатні спинки з паралельним і субпаралельним обмеженням. Середні параметри розмірів пластинчастих сколів $41,4 \times 22,6 \times 11,4$ мм.

До категорії знарядь комплексу належать повздовжні прості скребла (3 од.). Одне знаряддя з випуклим лезом виготовлене на видовженому первинному відщепі (рис. 2: 6). Для формування робочих частин знарядь використовувалася крута лускова східчаста ретуш.

Обушкові ножі представлені виробами зі штучним (4 од.) та природним (2 од.) обушком. Природні обушки являють собою масивні первинні ділянки, вкриті жовневою кіркою. У ножів зі штучним обушком (рис. 2: 8, 9) в якості акомодативної ділянки використаний широкий негатив попереднього сколу. Більшість обушків мають сліди підправок. Леза знарядь оформлені альтернативним і біфасіальним пласким фасетажем.

Гостроконечники представлені двома виробами. Один виготовлений на високому сколі з фрагментованою у давнину проксимальною частиною (рис. 2: 7). Ретуш крута лускова східчаста. Інший, атиповий варіант, має пошкоджений дистальний кінець і потоншену базальну частину.

Леза зубчастих знарядь (4 од.) виготовлені як на первинних сколах (рис. 2: 5), так і на видовжених крайових ділянках фрагментованих відщепів (рис. 2: 10).

Дві атипові кінцеві скребачки виготовлені на видовжених відщепіах і мають часткове пошкодження робочих ділянок унаслідок кородованості поверхні. Виявлені, виготовлені на первинних відщепіах, скребачки з ретушю на площу периметра. На вентральній частині одного зі знарядь (рис. 2: 2) наявні сліди давнього фрагментування, а від робочого леза зі сторони черевця по краю виробу спущена фасетка плаского різцеподібного сколу. В іншого знаряддя частина робочого леза оформлена фасетками напівкрутої лускової ретуші (рис. 2: 3).

У колекції наявні два різці. Один, атиповий кутовий, виготовлений на дистальному фрагменті відщепу. Інший виготовлений на пластинчастому фрагменті й має скошений різцевий скол, який знятий від ретушованої виїмки (рис. 2: 4).

Зафіксовано медіальний фрагмент пластинчастого сколу з крайовою ретушшю (рис. 2: 1). У колекції присутні тронковані вироби (5 од.) та сколи з вентральним потоншенням (8 од.).

Порівняльний аналіз технологічних і типологічних характеристик крем'яного інвентарю, виявленого в обох шурфах, демонструє значні паралелі між двома комплексами.

Засвідчено подібність основних характеристик колекцій із шурфів із відповідними

показниками крем'яного комплексу з основного розкопу, окремо відмічено схожість їхніх стратиграфічних і тафономічних умов. Крем'яна колекція з основного розкопу стоянки виділена в окремий тип палеолітичних пам'яток, аналогії якому за окремими показниками артефактів простежуються в матеріалах пізньомустьєрських комплексів стоянок Донбасу (Білокузьминівка, Курдюмівка), Середнього Дону (Шлях), Нижнього Дону (Бирюча Балка 2) та Гірського Криму (Кабазі II).

Л. Л. Залізник, Т. О. Шевченко

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОХОВАНОГО ЯРУ НА МУСТЬЄРСЬКІЙ СТОЯНЦІ АНДРІЙКА 4 НА КІРОВОГРАДЩИНІ

Донедавна Центральна Україна (Кіровоградська та Черкаська області) була білою плямою на палеолітичній карті країни. Тут були досліджені поодинокі верхньопалеолітичні пам'ятки (Володимирівка, Гордашівка), а мустьєрські взагалі невідомі. У 1980-х рр. завдяки ентузіазму краєзнавця з м. Новомиргорода П. І. Озерова була відкрита група різночасових палеолітичних стоянок на р. Велика Вись. Впродовж останніх 11 років їх досліджує Археологічна експедиція Києво-Могилянської академії (нач. Л. Л. Залізник).

Особливої уваги заслуговує двошарова мустьєрська стоянка Андрійка 4, на якій вже добуто більше 20 тис. крем'яних артефактів. Її верхній шар є першою в Україні пам'яткою класичного зубчастого мустьє, за дефініцією видатного французького дослідника палеоліту Ф. Борда. Крім того, на стоянці виявлено і досліджено унікальний археологічний об'єкт, аналогії якому невідомі в палеоліті не лише України, але й усієї Європи, — похований яр з мустьєрськими матеріалами на дні та в заповненні. У звітному сезоні експедиція НаУКМА завершила дослідження стародавнього яру мустьєрського часу, перекритого культурним шаром пізнішого неандертальського стійбища.

Крем'яні вироби зубчастого мустьє залягали у верхній частині витачівського ґрунту на глибині 0,9–1,6 м (рис. 1). Яр був випущений з нижнього рівня витачівського похованого ґрунту з 1,8 м у підстиляючий його типовий удайський лес до глибини 4,3 м. Ширина простеженого на відстані 22 м яру від 0,5 м у верхів'ї до 3,5 м у середній частині. Нижче промивина звужувалася до 1,5 м, а ще нижче за 10 м по схилу

вона різко розширювалася, а знахідки зникали (рис. 2). Спостерігалось падіння дна яру з верхів'їв у бік річки більш ніж на 1 м.

Таким чином, яр нагадував довгу (20 м), глибоку (2,5 м) і вузьку (1,5 м) траншею. Лише в її середній частині, в місці впадіння короткого (5 м довжини) відвершка, яр розширювався до 3,5 м (рис. 1). Саме в цьому найширшому місці, в придонному шарі заповнення яру спостерігалася підвищена концентрація знахідок. Яр був заповнений бурим витачівським суглинком, який містив непатиновані, зі свіжою поверхнею кремені та уламки кісток тварин (мамонт, бізон, кінь, печерний лев). Крем'яна індустрія нижнього шару Андрійки 4, на відміну від зубчастого мустьє верхнього горизонту, належить до мустьє звичайного з домінуванням однобічних форм та менш численними, але досить виразними біфасами (рис. 3).

Оскільки верхній культурний горизонт перекривав похований яр, то на момент виникнення поселення верхнього шару промийна яру вже остаточно заповнилася суглинком. Іншими словами, яр функціонував на початку витачівського потепління, датоване 55–27 тис. рр. тому, а поселення верхнього культурного шару — наприкінці цього періоду, коли занесений глиною яр вже припинив існування. Отже артефакти з нижнього шару давніші, а стратиграфічний зв'язок яру з нижнім рівнем витачівського ґрунту дозволяє датувати об'єкт приблизно 50 тис. рр. тому. Дані геології підтверджує дата, отримана за сприяння професора Дж. Хоффера в радіокарбонівій лабораторії університету Колорадо по кістці коня з нижнього